

AMFORE ROMBOIDALE DESCOPERITE LA ISACCEA-NOVIODUNUM

Aurel Stănică*

Abstract: The article presents a series of less known amphorae from the site at Isaccea–Noviodunum, dated to the 13th-14th c. The large rhomboidal amphorae, also known as „Trapezunt amphorae” are a special category, different from the better known types – spheroid amphorae and piriform amphorae. This type is very common in the Russian settlements at the north of the Black Sea, on Don River and Dnieper River, in Moldova between Prut and Dniester Rivers. It is also documented in Bulgaria, at Nessebar. The fortress from Isaccea–Noviodunum was directly involved in the commerce in the region, as it was located at the meeting point between Europe and the Oriental world, in an area where the big continental and sea trade routes passed. The presence of large amphorae in the site at Isaccea–Noviodunum shows how certain types of goods travelled between the Black Sea centers in the 13th-14th c.

Rezumat: Articolul prezintă o categorie de amfore, puțin cunoscută, descoperite în situl Isaccea–Noviodunum, în contextele datate în sec. XIII–XIV. Amforele romboidale, de mari dimensiuni, cunoscute și sub denumirea de „amfore de Trapezunt” sunt o categorie aparte, diferită de tipurile mai cunoscute – sferoidale și piriforme. Acest tip este foarte răspândit în așezările rusești din nordul Mării Negre, pe Don și pe Nipru, în Moldova dintre Prut și Nistru, fiind documentat și în Bulgaria la Nessebăr. Cetatea de la Isaccea–Noviodunum, a fost direct implicată în comerțul ce se desfășura în regiune, beneficiind de așezarea în punctul de întâlnire dintre Europa și lumea orientală, într-o zonă unde ajungeau marile drumuri ale comerțului continental și maritim. Prezența în situl de la Isaccea–Noviodunum, a amforelor cu profil romboidal ilustrează traseul și circulația unor categorii de mărfuri între centrele din Marea Neagră în sec. XIII–XIV.

Key words: Isaccea–Noviodunum, rhomboidal amphorae, 13th-14th centuries.

Cuvinte cheie: Isaccea–Noviodunum, amfore romboidale, sec. XIII–XIV.

Complexul arheologic, identificat încă de la sfârșitul sec. XIX ca aparținând anticului *Noviodunum*, localizat la aproximativ 2 km în aval de localitatea Isaccea, jud. Tulcea, se compune din cetatea de pe promontoriul situat pe malul Dunării, în punctul *Pontonul Vechi*, spațiul de la sud și est de zidurile de incintă, ocupat de o întinsă așezare civilă, înconjurată cu trei linii concentrice de valuri și șanțuri în partea de sud, la care se adaugă necropolele tumulare, de inhumație și incinerare din diferite perioade de locuire ale cetății, situate la sud de sistemul de fortificații.

Cercetările arheologice întreprinse aici începând cu anul 1953¹ au evidențiat o intensă locuire care acoperă intervalul cronologic cuprins între sec. X–XIV, cu numeroase descoperiri ceramice, obiecte de podoabă și de cult, unelte, materiale de construcții, mii de monede, sigilii etc.². Toate aceste categorii de materiale individualizează centrul de la Isaccea–Noviodunum, din toate punctele de vedere, între cetățile și așezările medio-bizantine din Dobrogea.

* Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, str. 14 Noiembrie nr. 1 bis, 820009, Tulcea. aurelstanica@gmail.com

¹ Pentru o prezentare a intervențiilor care au afectat de-a lungul timpului situl Isaccea–Noviodunum: vezi Baumann 2010, 10-12.

² Baumann 2010, vezi listele cu obiecte și descoperirile monetare de la Isaccea–Noviodunum realizate de subsemnatul, 37-46; 99-105; 156-157; 163-164; 170-171, 187-215; Mănuclu-Adameșteanu 2001, 55-58; Barnea, Barnea 1984, 97-105; Barnea 1977, 103-122; Barnea, Mitrea, Angelescu 1957, 155-174; Ștefan et alii 1954, 175-182.

Situată în dreptul celui mai important vad din nordul Dobrogei, așezarea fortificată cu caracter urban de la Isaccea–*Noviodunum* a fost deseori identificată cu enigmaticul oraș Vicina³. Cercetările arheologice din ultimii 10 ani, desfășurate atât în cetate cât și în așezarea civilă, au dus la descoperirea unui număr foarte mare de fragmente de amfore.

Unul dintre obiectivele proiectului de cercetare inițiat în anul 2000 a fost stabilirea unei tipologii, încadrarea cronologică și identificarea centrelor de producție a amforelor descoperite în nivelurile medio-bizantine.

În marea categorie a ceramicii de import descoperite în acest sit, o proporție însemnată este reprezentată de amfore. De altfel, ceramica de uz comun, produsă pe plan local și amforele reprezintă, alături de ceramica smălțuită, specia ceramică cea mai bogat reprezentată în perioada cuprinsă între sec. X-XIV.

La Isaccea–*Noviodunum*, în nivelurile datate în sec. XIII-XIV, atât din cetate, cât și din așezarea civilă, au fost descoperite fragmente și torți de la un tip de amfore, relativ puțin cunoscut în așezările dintre Dunăre și Mare.

În lucrarea de față ne-am propus să prezentăm amforele de mari dimensiuni⁴, care sunt o categorie aparte, diferită de tipurile mai cunoscute – amforele sferoidale și amforele piriforme⁵. Tipul respectiv este foarte răspândit în așezările rusești din nordul Mării Negre⁶, pe Don și pe Nipru⁷, în Moldova dintre Prut și Nistru⁸, fiind documentat și în Bulgaria la Nessebar⁹. Pentru zona din nordul Mării Negre, probabil după anul 1204, anumite centre devin producătoare de amfore,

³ În articolele publicate de Gh. Mănușcu-Adameșteanu centrul urban de la Isaccea–*Noviodunum*, apare sub diverse forme: Isaccea–*Pontoul Vechi*, Isaccea, Isaccea–*Vicina*, *Noviodunum–Vicina* (?)-*Isaccea*, *Isaccea–Vicina*, Isaccea–*Noviodunum–Vicina*, Isaccea–*Vicina* (?), Isaccea ceea ce induce în eroare cititorul. De multe ori denumirile diferite apar în cadrul aceluiași articol. Facem precizarea că pe teritoriul actual al orașului există două puncte distincte, din care provin materiale ceramice, dar și monede, ceea ce poate indica existența unor nuclee de locuire pe teritoriul orașului Isaccea, contemporane cu centrul de la *Noviodunum*. Așezarea din punctul *Pontoul Vechi* a fost identificată cu anticul *Noviodunum* încă de la sfârșitul sec. XIX. La fel, utilizarea denumirii *Vicina* nu este susținută de către autorul mai sus citat și cu argumente arheologice, care ar putea transforma ipoteza localizării aici a orașului medieval într-o certitudine științifică. Mănușcu-Adameșteanu 2001, 55, 58; Mănușcu-Adameșteanu 2003, 95 (nota 220), 96, 99, 100, 101, 102, 104, 114, 115, 117, 118; Mănușcu-Adameșteanu, Poll 2006, 435, 436, 437, 442, 446; Mănușcu-Adameșteanu 2009, 623, 624, 627, 628. Pentru o corectă înregistrare și diferențiere a descoperirilor arheologice și numismatice din zona orașului Isaccea este necesară utilizarea denumirii de Isaccea–*Noviodunum* pentru centrul urban localizat în punctul *Pontoul Vechi*.

⁴ În literatura de specialitate acest tip de amfore apare sub diverse denumiri: amforele cu corpul de mari proporții, amfore romboidale sau *amfore în formă de pară cu mânerul curbate*. Zelenko 2000, 7.

⁵ În tipologia stabilită în 1990 de Nergis Günsenin amforele cu corpul de mari proporții sau romboidale se încadrează în tipul Günsenin 4; <http://www.nautarch.org>.

⁶ În nordul Mării Negre au apărut în săpăturile de la Tavriki, Partenita, Alushta, Sudak, Eski-Kermen, Chersones și Azov. Volkov 1989, 85-98, Iacobson 1979, 113; Iacobson 1950, 103-104, Fig. 53a-b, 54, 55; Antonova *et alii* 1971, 94, Fig. 25, 26.

⁷ Iacobson 1950, 104.

⁸ Astfel de amfore apar în număr mare la Cetatea Albă și Orhei. Kravcenco 1986, 56-57.

⁹ Informație O. Damian care ne-a semnalat existența acestui tip în centrul vest pontic. Piese sunt expuse la Muzeul de Arheologie din Nessebar.

inițial după model bizantin ajungându-se apoi la produse locale¹⁰. Prezența în număr mare a amforelor romboidale în regiunea din nordul Mării Negre, la Chersones și Azov, sugerează o producție locală¹¹. Acestea sunt cunoscute și la Partenit, Alushta și Sudak, unde provin din săpăturile arheologice¹².

Cercetările arheologice subacvatice din apropierea coastelor de nord-vest ale Insulei Marmara, la Çamalti Burnu, au condus la identificarea epavei unui vas comercial bizantin care transporta amfore din tipul 4¹³, descoperire ce permite extinderea ariei de difuziune a acestui tip.

După căderea Constantinopolului, în 1204, în zona de nord a Mării Negre continuau să sosească în masă *amforele de Trapezunt*, până la marea invazie a mongolilor din 1241¹⁴. Cu certitudine, și după această dată amforele romboidale sunt utilizate în transportul de produse, până la introducerea butoaielor din lemn de către comercianții italieni. În literatura de specialitate se consideră că acest tip de amfore provin din centrele de producție de la Trapezunt și din împrejurimile sale¹⁵. Totodată, anumite așezări din nordul Anatóliei și zona de litoral, printre care Trapezunt, zonă frecventată de comercianții italieni, cei care în sec. XIII devin deținătorii monopolului în schimburile economice din bazinul pontic, pot fi posibile centre de producere a amforelor romboidale.

Un alt punct de vedere indică în acest sens Ganos, unde s-a descoperit un mare număr de vase similare¹⁶. Cercetătorii ruși leagă prezența acestor amfore de înflorirea Imperiului de Trapezunt, care ar fi avut în Peninsula Taman o *colonie*, astfel explicându-se depozitele de amfore situate de-a lungul litoralului¹⁷.

Amforele erau utilizate pe scară largă ca recipiente pentru transportul de produse lichide și solide¹⁸, dar acest tip poate fi legat de comerțul cu vin, practicat pe scara largă de Trapezunt și utilizat în expedierea de mari cantități din *lichidul lui Bachus*, în marile centrele din Marea Neagră. Aceste recipiente prezintă dimensiuni ceva mai mari comparativ cu cele trei tipuri cunoscute. Corpul este rotunjit, cu diametrul maxim situat sub torți; gâtul este scurt, cilindric, continuat cu o buză simplă, rotunjită, cu marginea un ușor evazată. Deasupra buzei, pornind chiar din aceasta, fără să existe o delimitare, se înalță cele două torți, ovale sau plate în secțiune, ce depășesc gura vasului și cad oblic în zona umărului, unindu-se cu corpul în zona diametrului maximal. Suprafața acestor

¹⁰ Noul context politic datorat celei de-a patra cruciade, care a dus la o fărâmițare a Imperiului Bizantin, a avut influențe negative și asupra schimburilor comerciale. După anul 1204 are loc o schimbare a rutelor preferate până atunci de comercianții vremii, dar, în același timp, și centrele producătoare de bunuri au căutat soluții alternative la rutele clasice. Unele rute terestre sunt abandonate, preferințele negustorilor îndreptându-se spre calea maritimă – Marea Neagră – ce devenise baza unui sistem politico-economic în traficul comercial euro-asiatic în sec. XIII-XIV.

¹¹ Zelenko 2000, 9; Zelenko, Morozova 2006, 135. Dimensiunile diferite, forma, calitatea pasteii, modul în care au fost lucrate unele vase nu exclud existența unor ateliere locale.

¹² Zelenco 2000, 9.

¹³ <http://www.nautarch.org/camalti.htm>, disponibil în data de 1.03.2011.

¹⁴ Volkov 2005, 3.

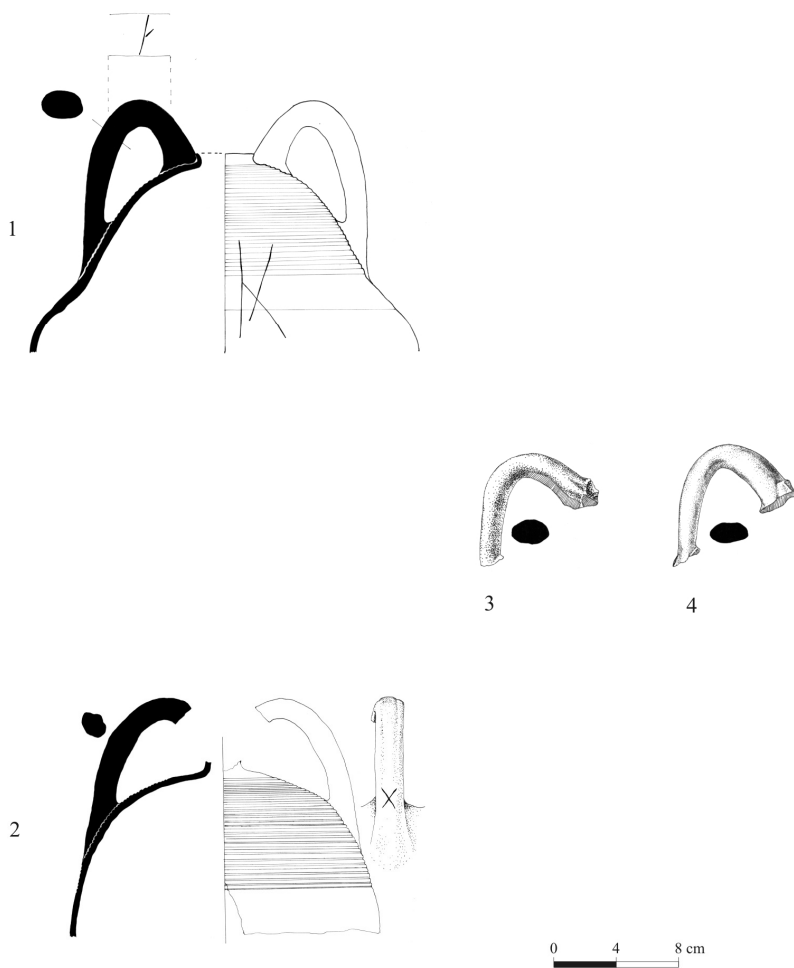
¹⁵ Volkov 1989, 91; Zelenco 2000, 11.

¹⁶ Zelenko 2000, 9.

¹⁷ Zelenko 2000, 7.

¹⁸ Cu aceste amfore se puteau transporta până la 30 l de produs. Pentru amforele romboidale există mai multe variante, care aveau diverse capacități. Cele mai mici amfore aveau capacitatea de 3 l. Volkov 1989, 92.

amfore este decorată cu caneluri dispuse mai ales pe umeri și în zona inferioară¹⁹. Din punct de vedere cronologic, datarea propusă pentru amforele romboidale este cuprinsă între sec. XII-XIV²⁰.

Pl. 1. Amfore fragmentare (1, 2) și toarte (3, 4) descoperite la Isaccea–Noviodunum.
 Pl. 1. *Fragments and handles of amphorae found at Isaccea–Noviodunum.*

¹⁹ Sunt sesizate două tipuri – unul cu diametrul mai mic și care sunt mai înalte și cele romboidale, ceva mai bombate. <http://www.nautarch.org>

²⁰ Volkov 2005 le datează în sec. XIII.

Până în prezent în zona de nord a Dobrogei se cunosc trei exemplare, unul întregit²¹ și două fragmentare, descoperite în așezarea de la Isaccea–*Noviodunum*. Primul dintre acestea are orificiul gurii larg de 6 cm și diametrul maxim de 40-45 cm. Toartele, late de 5 cm, sunt ovale în secțiune. Pasta este roșie-cărămizie, cu angobă alburie la exterior iar suprafața este decorată cu caneluri. Aspectul amforei de la Isaccea–*Noviodunum* corespunde descrierii făcute mai sus, ceea ce conduce la o datare în sec. XIII (probabil a doua jumătate) și prima jumătate a sec. XIV.

Al doilea exemplar este tot fragmentar, din care se păstrează partea superioară și o toartă, dar lipsește zona de îmbinare dintre gură și toartă. Amfora are o înălțime păstrată de 31 cm, toarta ovală în secțiune, lată de 4,8 cm; pasta are culoare roșie și este de bună calitate; suprafața este decorată cu caneluri și nu prezintă angobă²².

Tot din săpăturile de la Isaccea–*Noviodunum* provin două torți de amfore romboidale, cu următoarele dimensiuni: prima toartă, este ovală în secțiune, lată de 4,9 cm, confecționată dintr-o pastă roșie-cărămizie, angobă; a doua toartă, lată de 4,8 cm, ovală în secțiune, pastă roșie, fără angobă.

Variante ale acestui tip, de dimensiuni ceva mai mici, unele cu fundul plat, au fost descoperite în campania din anul 2003, în complexe din sec. XIII, cercetate în așezarea civilă²³. Torți de la această variantă au apărut și în urma cercetărilor din cetate, în punctele Suprafața A și Turnul de Colț. Această variantă a amforelor romboidale este prezentă în siturile de la Enisala–*Palanca*²⁴ și Nufăru²⁵. Același tip de amfore de dimensiuni mici a fost utilizat la ascunderea tezaurului de la Uzum-Baiîr²⁶ și sunt prezente în număr mare în așezările din Crimeea și în cele dintre Prut și Nistru.

Asocierea unor fragmente de amfore cu moneda Hoardei de aur reprezintă un argument în plus pentru datarea amforelor de la Isaccea–*Noviodunum* în sec. XIII-XIV.

Prezența lor la Isaccea–*Noviodunum* și Nufăru poate fi pusă în legătură cu reorientarea, poate de moment, la începutul sec. XIII, către nord, a relațiilor comerciale întreținute de aceste așezări, dar și cu o integrare a zonei de la gurile Dunării în vastul comerț intercontinental din sec. XIII-XIV²⁷. Posibil ca aceste amfore să fie aduse în zonă de corăbierii italieni, direct interesați de comerțul din regiune. Se cunoaște faptul că la începutul sec. XIII comerțul maritim din estul Mediteranei se afla aproape în întregime sub controlul negustorilor italieni. După 1261, negustorii italieni, care își extind rutele spre Marea Neagră și Marea de Azov, cuprind în aria de operare și zona de la gurile Dunării. Din a doua jumătate a sec. XIII comerțul desfășurat prin Marea Neagră devine monopol al negustorilor din cele trei republici maritime – Venetia, Genova și Pisa. În apropierea coastelor crimeene a fost descoperit izolat în situri submerse sau în ambarcațiuni eșuate un număr mare de amfore romboidale²⁸. Navele italiene erau, practic, singurul mijloc de transport pentru mărfuri și pasageri pe distanțe lungi.

²¹ Amfora a fost preluată pentru studiu din depozitul șantierului arheologic Isaccea–*Noviodunum* de Gh. Mănușu-Adameșteanu.

²² A doua amforă are dimensiuni mai mici decât exemplarul precedent și poate reprezenta o variantă a acestui tip.

²³ Materiale inedite, Muzeul de Istorie și Arheologie din cadrul ICEM Tulcea.

²⁴ Materiale inedite, Muzeul de Istorie și Arheologie din cadrul ICEM Tulcea.

²⁵ Material inedit, informație O. Damian – Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București.

²⁶ Stănică 2010. Prezentarea acestui tip face subiectul unui alt studiu.

²⁷ Se știe azi că anumite centre din Crimeea au devenit producătoare de amfore inițial după modelul bizantin, apoi ajungându-se la produse locale.

²⁸ Zelenko 2000, 1.

Prezența la gurile Dunării a amforelor de mari dimensiuni ilustrează traseul și circulația unor mărfuri între centrele de la Marea Neagră în sec. XIII-XIV.

Centrul de la Isaccea–*Noviodunum* a fost implicat direct în comerțul ce se desfășura în regiune, beneficiind de așezarea în punctul de întâlnire dintre Europa și lumea orientală, într-o zonă unde ajungeau marile drumuri ale comerțului continental și maritim.

Bibliografie

- Antonova, I. A., Danilenko, V. N., Ivashuta, L. P., Kadeev, V. I., Romanchuc, A. I., 1971, *Srednevekovye amfory Kersonesa*, ADSV 7, 81-101.
- Barnea, I. 1977, *Noi decoperiri la Noviodunum*, Peuce 6, 103-122.
- Barnea, I., Barnea, Al. 1984, *Săpăturile de salvare de la Noviodunum*, Peuce 9, 97-105.
- Barnea, I., Mitrea, B., Angelescu N. 1957, *Săpături de salvare de la Noviodunum*, Materiale 4, 155-174.
- Baumann, V. H. 2010, *Noviodunum. Șantier arheologic 1995-2000*, BibIIP-P 5, Tulcea.
- Iacobson, A. A. 1950, *Srednevekovyi Chersones*, MIA 17, Moscova-Leningrad .
- Iacobson, A. A. 1979, *Keramyka i keramyceskoe proizvodstvo srednevekovoy Tavriki*, Leningrad.
- Kravcenko A. A. 1986, *Srednevekovij Belgorod na Dnestre (kanec XIII-XIV v.)*, Kiev.
- Mănucu-Adameșteanu, Gh, Poll, I. 2006, *Un tezaur de folles anonimi din clasa A 2-A3, descoperit la Noviodunum-Vicina (?) -Isaccea*, Pontica 39, 435-459.
- Mănucu-Adameșteanu, Gh. 2001, *Istoria Dobrogei în perioada 969-1204. Contribuții arheologice și numismatice*, București.
- Mănucu-Adameșteanu, Gh. 2003, *Monede bizantine din colecțiile Muzeului Municipiului București*, București.
- Mănucu-Adameșteanu, Gh. 2009, *Monede bizantine din sec. X-XII, descoperite la Isaccea-Vicina, în campania din anul 2003*, Pontica 42, 621-651.
- Mănucu-Adameșteanu, Gh, Poll, I. 2006, *Un tezaur de folles anonimi din clasa A 2-A3, descoperit la Noviodunum-Vicina (?) -Isaccea*, Pontica 39, 435-459.
- Stănică, A. 2010, *Tipologia amforelor descoperite la Isaccea-Noviodunum, mss.*, comunicare susținută la sesiunea Pontica, Constanța.
- Ștefan, Gh., Barnea, I., Buhor, E., Comșa, E., Constantinescu Ș., Diaconu, P., Dragomir, I., Pompilian Gh., Bichir, Gh., Constantiniu, F. 1954, *Șantierul Arheologic Garvăn (Dinogetia)*, SCIV 5, 1-2, 161-197.
- Volkov, I. V. 1989, *Importnaya amfornaya tara eolotoordyskogo goroda Azaka, în Severnoe Pričernomore i Povolje vo Vzaimootnošeniah Vostoka i Zapada v XII-XVI vekah*, Rostov pe Don, 85-98.
- Volkov, I.V. 2005, *Amfory Novgoroda: hronologija i raspredelenie v cloe Hovgorod i Novgorodckaia zemeia*, Vypusk, 19 disponibil pe: <http://bibliotekar.ru/rusNovgorod/113.htm>, în data de 26.02.2011.
- Zelenko, S. M. 2000, *Itogi issledovany podvodno-arheologhyceskoy espedicii Kyeveckogo universiteta Taras Savcenko ha Cermom more b 1997-99gg*, Vostocnoevropesky Arheologičeski Žurnal 3, 4, disponibil pe <http://archaeology.kiev.ua/journal/030500/zelenko.htm> (în data de 6 martie 2010).
- Zelenko, S. M, Morozova, Y. I. 2006, *Kleyma ha srednevekobyh amforah c kopable krisenia vblizi Sudaka, în Pricernomore, Krym, Rus v istoriy i kul`ture*, 2, Kiev-Sudak 134-139.